

és intézményeink fenntartása és védelme iránti verejtékes küzdelmeinkben. Vajha e testvéries szeretetre érdemes voltunkat bebizonyítottuk volna és bebizonyíthatnók.

Ezek után ismételten melegen köszöntve főtanácsunknak tagjait, kérem, hogy tárgyalásaink során törekedjünk egymás megértésére s a kölcsönös megértő bizalomra; s kifejtendő munkánkhoz és munkánkra kérem egyetlen Istenünk segedelmét.

Jelen évi főtanácsi ülésünket megnyitom.

Dr. Ferenczy Géza,
főgondnok.

Unitárizmus és modernizmus, mint vallásos irányzat.

Irta: **I. T. Sunderland**, amerikai unitárius lelkész.

Az unitáriusokat közlelről érdekli az ú. n. modernizmus. Az a küzdelem, mely napjainkban a modernisták és fundamentalisták között foly, igazában véve, de más néven ugyanaz, mint amelyet egész történetük folyamán az unitáriusok folytattak az orthodoxiával. A fundamentalizmus csak más neve az orthodoxiának, valamint a modernizmus is csak más neve a „szabadelvű kereszténység“-nek vagy „szabadelvű orthodoxia“-nak.

Az unitáriusok modernisták, régi modernisták, akiknek hosszú időre visszanyuló tapasztalatuk van. Olyan modernisták az unitáriusok, akik nem „táboroztak a pusztában“ és nem szándékoztak örökre ott maradni, hanem belső kényszer folytán tovább mentek a szemük elől soha nem tévesztett „igéret földje“ felé, vagyis „a könnynek földje s a vizek forrásai felé, a búza és árpa, a füge és gránátalmák földje felé“, olyan földre, ahol „az emberek szükségét nem érezve ehetnek kenyeret“.

A világon csaknem minden haladás a „bölcsoében fekvő cse-csemő“-vel kezdődik. Azokkal az első próbálgatásokkal, melyek a gyermekhez olyannyira hozzátartoznak. Próba és tapasztalat által, siker és sikertelenség között fejlődik az. Ez az igazság az unitárizmusról s ezt mutatja a modernizmus is. Mindazt a sántikáló és botorkáló lépést, melyet a modernizmus tesz ma, megtette a multban az unitárizmus. Az unitáriusok már régen megkisérelték összhangba hozni a bibliát a tudománnyal, pl. a Genesis teremtés-

történetét a Geológiával. De már jóideje belátták a feladat lehetőségét. Az unitáriusok a biblia csalhatatlanságának a megmentésével is megpróbálkoztak; de kénytelenek voltak felhagyni vele. A modernisták is kénytelenek lesznek lassan, de biztosan ugyanezt tenni.

Az unitáriusok megpróbálták a multban megtartani azokat a tanokat, melyekhez ma a modernisták ragaszkodnak — egészen a szüztől születésig és fizikai feltámadásig; de bizonyos küzdelem után, mely éppen olyan volt, mint amilyenek a központjában a modernisták állanak ma, fel kellett, hogy hagyjanak vele; egyfelől azért, mert keresztény szempontból, még ha igaz volna, sem lényeges az, másfelől pedig azért, mert semmiféle történeti ténynek a bizonyosságán nem nyugszik az. Értelmes és elfogulatlan ember kételkedhetik-e abban, hogy a mai modernistáknak is ezt az út kell követniök és erre az eredményre kell jutniök?

Az unitáriusok nem kis erőfeszítést tettek arra, hogy megtartsák a régi hitcikkeket, jóllehet meghaladták azokat (ami általánosságban áll az ú. n. „Apostoli Hitvallás“-ra is); továbbá arra, hogy ajkukra vegyék a hit és szertartások tételeit, „szellemi fenntartással“; megpróbálták, hogy használják a megszokott és kedvelt theológiai és egyházi szavakat és kifejezéseket, jóllehet azok igazságában többé nem hittek; megkísérelték, hogy olyan jelentéseket adjanak a bibliai mondásoknak, melyeket írók bizonyára visszatúsítottak volna; ragaszkodtak a régi tanokhoz akkor is, amikor már nem hittek azokban, legfeljebb csak „képletes“ vagy „allegorikus“, „költői“ vagy „mystikus“ értelemben, melyet azonban nem értett senki s értelmét sem gyanította, ami éppen ezért nem volt egyéb, mint népcsalás. Végre is minde próbálgatásokat félre kellett tenniök, mert látták, hogy az ilyesmi nem tisztességes dolog. Végre kellett, hogy legyen annak, hogy a szószekeket és templompadokat kétszínűséggel tegyék kedveltté s a vallásos tanítás üres szavak, élettelen formák és mesterséges hit tárgya legyen. Bizonyos, hogy a modernisták is előbb-utóbb kénytelenek lesznek ezt tenni.

Az unitárius mozgalom nagyon régi keletű. Gyökerei után lehet nyomozni ép annyira, mint a ren issance korszaké után Európában. Azonban a keresztény eszme igazában akkor kezdett ébredni nyugalomból vagy mély álmából, amikor a világban jelentkező új tanítások, új vizsgálódások és felfedezések eredménye a vallásos gondolkozásra is kezdte éreztetni hatását.

A protestáns népek Luthert és Kálvint reformátoroknak nevezik. Igaz, hogy bizonyos mértékben azok voltak. A római katolikus egyház szellemi és egyházi zsarnokságát bizonyos fokig gyengítették, aminek fontossága elvitathatatlan, s az emberi gondolkozást is bizonyos tekintetben új irányok felé terelték. *De a vallásos hit reformálására ők nem sokat tettek.* A sötét és babonás theológiát, mely a nép lelkét mindenütt fogva tartotta, lényegében úgy hagyták, amint volt. Velök egy időben azonban éltek szélesebb látókörű, mélyebb tekintetű és bátrabb gondolkozású emberek, akik, ha szabadon folytathatták volna útjukat, sokkal nagyobb reformációt teremtettek volna, sokkal tisztább világosságra vezetve a sötétségből a kereszténységet. Bruno, kit a római inquisitio megégettett, egyike volt ezeknek. Servetus, kit Genfben Kálvin égettett meg, egy másik volt. Dávid Ferenc Magyarországon s Socinus Lelius és Faustus, kik Olaszországban, Magyarországon és Lengyelországban működtek, szintén ilyenek voltak.

Amaz idők e legigazibb reformátorainak tanítása és munkája nyomán erős unitárius mozgalom támadt Magyarországon és Lengyelországban. Lengyelországban korán elnyomta a mozgalmat Róma hatalma; Magyarországon a legtisztább és legszigorúbb jellem elnémitása után szintén nagyfokú üldözés indult meg az unitáriusok ellen, de megapadt számuk ellenére is a mozgalom fennmaradt napjainkig úgy Magyarországon, mint különösen a ma már Rómániához tartozó Erdélyben, mint a vallásos világosságnak és szabadságnak őszinte hirdetője.

Ezek az emberek és mozgalmak voltak a valódi szabadelvű vallásnak legkorábbi hirnökei a modern világban. Követte őket Hollandiában az arminianus mozgalom, mely a maga módja szerint juttatta kifejezésre a szabadelvűséget; Angliában a deistikus mozgalom, mely más módon fogta fel a szabadelvűséget s végre az unitarizmus, mely magától érthetősége folytán, kiterjedésben és szabadságban folyton fejlődve, szervezetlen formában Németországban és másutt, szervezett alakban Svájcban, Hollandiában és Franciaországban, különösen pedig Nagy-Britanniában és Amerikában jelentkezett. Újabb hódításai területén ma legtisztább alakjában Anglia unitárius egyházaiban található s az Egyesült-Államok unitárius és universalista egyházaiban.

Ilyen az a történeti folyamat, melyet a kereszténység valódi reformációja a 16. századtól számítva tett. Amint ez a reformáció

nem kezdődött Lutherrel és Kálvinnal, úgy az általuk szervezett egyházak sem lettek annak igazi előmozdítói; az igazi reformációnak inkább akadályozói voltak mindig s mint egyházak, akadályozói ma is.

A világosságnak azonban nagy hatalma van a terjeszkedésre; behatol oda is, ahova nem hívják és szükségét nem látják. A modern világ felvilágosító befolyása alól, mely az unitarizmust létrehozta, nem vonhatták ki magukat sem az orthodox protestáns egyházak (mindegy, hogy lutheránus vagy kálvinista), sem a római katolikus egyház.

Mintegy 20 vagy 30 év előtt erős liberális vagy „modernista“ mozgalom indult a római katolikus egyházban, melynek vezetői az egyház legkiválóbb tudósai közül többen voltak. Minthogy azonban az szellemében és irányában tisztán unitáriusnak látszott, a legerélyesebben elfojtották. Mindazáltal eléggé ismeretes, hogy a katolikus egyházban sok liberális, lényegében unitárius gondolkozás van, melynek nyilvánítása szigorúan el van tiltva.

Kezdetől fogva minden protestáns egyházban volt több-kevesebb liberálizmus vagy modernizmus. Az „eretnység“-nek minden orthodox egyházba való ez a betolakodása a modern tudomány fejlődésével s a bibliai és más tudományok haladásával erősbödött; mert valahova ezek eljutnak, bizonyos, hogy az „eretnység“-et előidézik. Az eretnység formája csaknem változatlanul az volt mindig, mely az unitarizmus felé tekintett. A mai modernista mozgalom nagy vonásaiban tisztán ugyanaz.

Hogy az u. n. liberális orthodoxia vagy modernizmus mily törvényszerűleg és logikusan vezet a teljes unitárizmusba, — ha szabad útja van, vagy egyházi tekintély nem félemlítette és akadályozta meg, — mutatja az a tény, hogy Angliában a 18. század vége felé nagyszámu presbiterianus egyház lett unitáriussá és hasonló mozgalomban Uj Angliában a 19. század elején egyetlen évben nem kevesebb, mint 130 congregationista egyház tette ugyanazt. Ezek az egyházak a multtól a jövő felé fordítva tekintetüket, egyszer csak azt vették észre, hogy a hitcikkekkel és csalhatatlanságokkal való szakítás felé elindultak, mert azok idők folyamán sötétebbek lettek, mint saját felfogásuk s bizonyos mértékben elfogadták az ész, az értelem tekintélyét s az örökké működő isteni kinyilatkoztatásokat — s végeredményében semmi más logikai vagy észszerű cél nem volt számukra, csak az unitarizmus.

Az u. n. liberális orthodoxia minden alakját ingatagnak, átmenetinek látták, mely futóhomokszerű alapon nyugszik.

Ugyanez látszik abban a tényben, hogy az amerikai unitárius egyházak papjainak mintegy fele olyan ember, ki az orthodoxoktól jött át. Ők „liberális orthodoxok,“ felfogásukban modernisták voltak. Iskolai és theologiai nevelésüknél és becsületes gondolkozásuknál fogva nem voltak idegenek rájuk nézve a liberális és haladó eszmék, melyeket érvényesíteni akartak a vallásban, mert azok nemcsak igazaknak, de fontosaknak is látszottak előttük, ép ezért szükségét érezték, hogy prédikálják azokat. De tehették-e ezt szájkosárral? Tehették-e alamizsnára szorulókkal a saját egyházukban és eretnekséget-üldöző testvér papoktól körülvéve, akik minden szavukra vigyáztak, hogy lássák, vajjon igazak-e a hitben? Tehették-e becsületes lélekkel, hogy megtartsák az egyház megállapított tanát és terjesszék azt, amikor többé már nem hittek abban?

Igaz, hogy a testvérpapok közül sokan, kik a liberális (valójában unitárius) felfogást, melyre jutottak, úgy akarták érvényesíteni, hogy megmaradtak régi egyházukban s lelkiismeretük kielégítésére és megnyugtatására s tisztább felfogásuknak a bilincsekkel való összeegyeztetésére módot kerestek, — de a lelkiismeretesebbek ezt nem tudták tenni. Szerettek volna megmaradni ők is a régi közösségben, melybe belenőttek s melyhez ragaszkodtak. *De rájuk nézve mindennél többet jelentett az, hogy becsületesek és szabadok legyenek.* Így, a léleknek bizonyos belső küzdelme és válsága után, melyet senki nem tud megérteni, ha nem próbálta, végre is engedelmeskedtek az isteni szónak, mely hozzájuk is eljutott, mint egykor az öreg Ábrahámhoz, mondván: „Eredj ki a te földedből, a te rokonságaid közül, a te atyádnak házából, a földre, melyet mutatok néked.“ (I. Mózes XII. 1.) Így találták meg azt a földet, ahol *szabadok és becsületesek tudtak lenni.*

A modernisták csaknem egyöntetűleg törekednek arra, hogy „orthodoxok“ maradjanak s nem akarják bevallani az unitarizmus-sal való lelki összeköttetésüket vagy rokonszenvüket aziránt. Szó-kás szerint hitüket „liberális orthodoxiá“-nak nevezik. Tágabb értelemben ez a megjelölés megengedhető, de szorosan véve zavaros. *Valójában liberális orthodoxia nincs. Az igazi orthodoxia, az az orthodoxia, mely a történeti hitcikkeket, hitvallásokat és theologiókat összes tételeiben meghatározza, nem liberális és nem is lehet az.*

Az nyugodt, megállapodott, haladásellenes, változhatatlan egyszer s mindenkorra. Szabatosan fejezve ki: „liberális orthodoxia“ nem egyéb, mint ellenmondás önmagában. Ez a kifejezés valójában egy keverék, mely nagyon változik tartalmában, igen bizonytalan és ingatag. Az orthodoxia részint túlhaladott elemekkel van átítatva, részint elfogadta az észszerű, modern, unitárius eszméket. Az orthodoxia kezd utat nyitni a modern tudománynak racionalis, etikai, szellemi és gyakorlati szempontból egyaránt. Ez az út a megcsontosodott teológiától a Jézus vallásához vezet s ezért ennek az útnak végső és kikerülhetetlen célja az unitárizmus.

Dr. Eliot A. Sámuel mély igazságot mond, midőn kijelenti, hogy az összes orthodox egyházak, ha haladni akarnak, lényegileg az unitáriusok nyomaiba kell hogy lépjenek; „amit mi tettünk, azt kell hogy tegyék ők is; az általunk kitaposott úton kell hogy haladjanak ők is.“

Angolból fordította: Kovács Lajos.

Miért van az unitárizmusnak jövője?

Nehéz e folytonos változások világában bármely dolognak állandóságáról beszélni. Sőt nemcsak nehéz, de szinte lehetetlen is. Csak felületes ember tud könnyedén szólni valamely elkövetkezendő dolog bizonyosságáról. Nem lehet már csak azért sem, mert minden embernek oly kicsi helyen áll az objektivitása, a szemléltető világot a maga igaz valóságában megbírálni tudása, hogy még a szem előtt lefolyó tüneményekről és dolgokról is a maga kedélyvilágához idomított, egyénenként változó ítéleteket állapít meg. Hogy tudna tehát valamely dologról, melynek még lényegét s a jelenben adott valóságát sem képes meglátni, hogy tudna egy ilyen dolognak jövőbeli helyzetéről magának tiszta képet alkotni?

S ha mégis mindezt megtenni igyekszik, szükséges, hogy a legalaposabb és legkörülményesebb eljárással tegye ezt. Figyelembe kell vennie a megfigyelendő dolognak az előítéletektől és emberi befolyásoktól független valódi lényegét. Aztán az univerzális emberi psziché, mely törvényszerű fejlődése folytán ösztönszerűleg kivet magából egyes eszméket vagy hatásokat. Aztán össze kell